

III MIĘDZYNARODOWE SYMPOZJUM „KRZEMIEŃ”, MAASTRICHT
(HOLANDIA)
24-27 MAJA 1979

III Międzynarodowe Sympozjum dotyczące krzemienia (3rd International Symposium on Flint) zostało zorganizowane przez Oddział Limburski Holenderskiego Towarzystwa Geologicznego. Zrealizowano tym samym decyzję II Międzynarodowego Sympozjum nt. Krzemienia, które odbyło się w Maastricht w dniach 8-11 maja 1975 r.¹ Obrady toczyły się w auli Wydziału Medycyny Limburskiego Uniwersytetu Państwowego w Maastricht. Tak jak poprzednie dwa sympozja, również obecne zorganizowano w ścisłym związku z realizacją śmiałego programu badań i zabezpieczenia podziemi kopalni Rijckholt—St. Geertruid, jednego z najciekawszych obiektów prahistorycznego górnictwa krzemienia w Europie obok kopalń w Grime's Graves, Spiennes i Krzemionkach Opatowskich. Większość uczestników sympozjum stanowili prahistorycy i geolodzy, zarówno profesjonaliści, jak i amatorzy. Trzecią liczną grupę tworzyli wspólnie przedstawiciele wielu dyscyplin, głównie przyrodniczych, współpracujących z obiema naukami.

Dokonując oficjalnego otwarcia obrad H. T. Waterbolck (Biologisch-Archaeologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen) omówił znaczenie prac w Rijckholt dla rozwoju metodyki i techniki archeologicznych badań kopalń krzemienia, nadspodziewanie ciekawe rezultaty ścisłego powiązania badań archeologicznych i geologicznych oraz bliskiej współpracy prahistorii z dyscyplinami przyrodniczymi w zakresie badań nad krzemieniem. H. T. Waterbolck podzielił się także z zebranymi obserwacjami i refleksjami z własnych badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w latach 1963-1964 na skraju pola górniczego Rijckholt, na wysoczyźnie powyżej kopalni.

Następnie przedstawiono dwa referaty wprowadzające w tematykę Sympozjum. W pierwszym, zacytowanym „Niektóre uwagi o wzajemnych związkach między archeologią i naukami przyrodniczymi”, J. G. D. Clark (University of Cambridge) podkreślił duże znaczenie takich kopalń jak Grime's Graves i Rijckholt dla badań życia społecznego w pradziejach oraz różnych aspektów pierwotnej gospodarki. Prace w tej dziedzinie wymagają integracji szeregu dyscyplin przyrodniczych i społecznych. Sporządzane i analizowane przy takiej współpracy mapy dystrybucji różnych surowców oddają znakomicie dynamikę ówczesnych społeczeństw. Następnie J. G. D. Clark omówił niektóre przykłady eksploatacji surowców kamiennych przez tubylców z Australii. Dystrybucja surowca z rozpatrywanych kopalń i pracowni osiągała dystans 200-300 km. Obserwacje etnograficzne stanowią tu istotne potwierdzenie tezy, iż część wymiany miała charakter ceremonialny. Na koniec mówca zwrócił uwagę na znaczenie badań kopalń

¹ J. Lech, *II Międzynarodowe Sympozjum „Krzemień”, Maastricht (Holandia), 8-11 maja 1975*, „Archeologia Polski”, t. 22: 1977, z. 1, s. 254-256.

krzemienia, przetwórstwa i dystrybucji surowców dla zrozumienia interakcji wśród społeczeństw pierwotnych.

Referat F. C. Kraaijenhagena (Nederlandse Geologische Vereniging, Afd. Limburg te Heerlen), zatytułowany zwięźle „Stan rzeczy w Rijckholt”, stanowił podsumowanie dotychczasowych prac „Werkgroep Prehistorische Vuursteenmijnbouw” (Grupa Robocza Prahistorycznego Górnictwa Krzemienia). Rozpoczynała go krótka historia badań kopalni od momentu odkrycia stanowiska przez znanego belgijskiego archeologa z Liège, M. de Puydt, w 1881 r. po badania H. T. Waterbolka. Grupa Robocza Prahistorycznego Górnictwa Krzemienia rozpoczęła działalność 6 czerwca 1964 r. Skupiła ona archeologów-amatorów, z zawodu między innymi inżynierów górnictwa i geologów. W ciągu 10 lat pracowano z przerwami wakacyjnymi raz w tygodniu, w nocy z piątku na sobotę, drażąc podziemny tunel badawczy, z którego eksplorowano wyrobiska szybów². W sumie dało to ok. 6 miesięcy badań. Odczyszczono wyrobiska ok. 70 szybów. Te ostatnie miały średnicę ok. 1-1,5 m i głębokość od kilku do kilkunastu metrów. W trakcie badań uzyskano ok. 25 tys. znalezisk luźnych, w tym ok. 15 tys. krzemianych picków. Przeprowadzone i kontynuowane szczegółowe studia wspaniałej serii tych narzędzi wskazują sposób oprawy i użytkowania oraz zróżnicowanie form wyjściowych. Przypuszcza się, iż jeden pick pracował średnio ok. 10 minut, zanim uległ uszkodzeniu. Jako tłuczków do łupania krzemienia używano chętnie kawałków zsylikowanej skały kredowej. W podziemiach odkryto wiele tysięcy skorupki ślimaków reprezentujących ok. 25 gatunków. Znaleziskiem wyjątkowym, nie tylko w skali Rijckholt, jest czaszka czterdziestoletniego mężczyzny odkryta w wyrobisku jednego z szybów w pierwszym roku badań. Dotychczas uzyskane daty ¹⁴C dla kopalni wynoszą: GrN-4544 5070±60 B.P., GrN-5549 5000±40 B.P., GrN-5962 5090±40 B.P. Około 40 km na wschód od Rijckholt na terenie Aldenhovener Platte (RFN) odkryto w ostatnich latach szereg osad neolitycznych wykorzystujących krzemień kopalniany, m.in. typu Rijckholt, począwszy od środkowej i późnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej. Na marginesie warto podkreślić, iż potwierdza to wnioski z badań prowadzonych w Polsce³.

Pozostałe 39 referatów organizatorzy podzieliли na kilka grup tematycznych, prezentowanych częściowo równolegle w dwóch audytoriach. W kolejności wygłoszenia były to: 1) geologia — 6 referatów; 2) eksploatacja krzemienia — 9 referatów; 3) technologia krzemienia i miscellanea — 6 referatów; 4) analizy krzemienia — 5 referatów; 5) źródła krzemienia i obserwacje na krzemieniu — 4 referaty; 6) archeologia krzemienia — 9 referatów.

Zdaniem autorów sprawozdania do najciekawszych w pierwszej grupie należały referaty: E. Voigta (Geologisches Paläontologisches Institut, Hamburg) „Okres powstawania krzemienia”; W. M. Feldera (Rijks Geologische Dienst, Heerlen) i H. J. Albersa (Landesanstalt für Ökologie, u.s.w. Recklinghausen) „Krzemień jako wskaźnik do określania ilościowego i datowania krasu na pn.-zach. skraju Tarczy Reńskiej”; oraz W. M. Feldera, P. J. Feldera i P. C. M. Ra-

² Tamże, s. 255.

³ J. Lech, *Z badań nad kopalnią krzemienia na stanowisku I w Saspowie, pow. Olkusz*, [w:] J. K. Kozłowski (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym*, Kraków 1971, s. 126-131; tenże, *Krzemieniarstwo w kulturze społeczności ceramiki wstęgowej rytej w Polsce. Próba zarysu*, [w:] W. Wojciechowski (red.), *Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej*, Wrocław 1979, s. 122-123; R. Schild, *Flint Mining and Trade in Polish Prehistory as Seen from the Perspective of the Chocolate Flint of Central Poland. A Second Approach*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 16: 1976, s. 161.

demakersa (Nederlandse Geologische Vereniging, Afd. Heerlen) „Warstwa krzemienia eksploatowana w Rijckholt”.

W drugiej grupie poświęconej eksploatacji krzemienia szczególnie interesujące były dla nas referaty: C. J. Beckera (Forhistorisk-Arkaeologisk Institut, Copenhagen) „Górnictwo krzemienia w Danii podczas okresu neolitu”; F. Huberta (Service National des Fouilles archéologique, Bruxelles) „Eksploatacja krzemienia w Spiennes, porównanie ze stanowiskiem Jandrain”; P. J. Feldera (Natuurhistorisch Museum, Maastricht) „O prahistorycznym górnictwie krzemienia w Rijckholt—St. Geertruid i w Grime's Graves”, oraz B. Jovanovicia (Archaeological Institute, Beograd) „Górnictwo krzemienia i wczesne górnictwo miedzi w pd.-wsch. Europie”.

W trzeciej grupie tematycznej należy wymienić referaty J. Fergusona (Department of Geology, London) i G. de G. Sievekinga (British Museum, London) „Analizy krzemienia i sieć wymiany krzemienia w Anglii” oraz M. Newcomera (Institute of Archaeology, London) „Rzeźbienie kamienia krzemieniem. Eksperyment z magdaleńską lampą”.

Dla czwartej grupy charakterystyczne były referaty H. Bosmansa (Landbouwinstituut, Leuven) i P. M. Vermeerscha (Laboratorium voor Prehistorie, Leuven) „Analizy pierwiastków śladowych w wytworach belgijskich kopalń krzemienia” i M. R. Cowella (British Museum, London) „Geochemiczne implikacje występowania pierwiastków śladowych w krzemieniach angielskich, holenderskich i belgijskich”.

Typowym wystąpieniem dla piątej grupy był referat A. Masson (Institut Université Claude Bernard, Villeurbanne) „Zachowanie termiczne krzemienia: zastosowanie”.

Symposium zamknęła grupa referatów ściśle archeologicznych. Z punktu widzenia środkowoeuropejskiej prahistorii do najciekawszych należały wystąpienia L. P. Louwe Kooymansa (Rijks-museum voor Oudheden, Leiden) „Krzemień z St. Geertruid i kultura Michelsberg w holenderskim rejonie rzecznym”; M. E. Th. de Grooth (Bonnefanten Museum, Maastricht) „Krzemień kultury ceramiki wstęgowej rytej”; D. Staperta (Biologisch-Archaologisch Instituut, Groningen) „Pięściaki z południowej Limburgii. Jaki jest ich wiek?”; A. T. Clason (Biologisch-Archaologisch Instituut, Groningen) „Górnicy krzemienia jako rolnicy”.

Przedstawiony wybór referatów z III Międzynarodowego Symposium nt. Krzemienia jest siłą rzeczy arbitralny. Jak wspomnieliśmy, obrady odbywały się równolegle w dwóch sekcjach i nie sposób było zapoznać się z wszystkimi przygotowanymi pracami. Sądzymy jednak, iż referaty, które nas bardziej zainteresowały, orientują w problemach omawianych w Maastricht. Szczegółowsza charakterystyka wystąpień wydaje się w tym miejscu zbędna w związku z szybkim wydaniem drukiem obszernych skrótów referatów prezentowanych na Symposium⁴. Stało się to dobrą tradycją tamtejszych spotkań.

W III Międzynarodowym Symposium nt. Krzemienia uczestniczyło sześciu archeologów z Polski. W kolejności wygłaszania Polacy przedstawili następujące referaty: S. K. Kozłowski (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego) i E. Sachse-Kozłowska (Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Warszawa) „Słowacki radiolaryt w kulturach paleolitu i mezolitu Polski”; J. Lech (IHKM PAN, Warszawa) „Górnictwo krzemienia społeczności wczesno-rolniczych w Polsce”; J. M. Burdukiewicz, Instytut Archeologii Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu) „Technologia krzemienia kultury hamburskiej (Olbrachcice, pdł.-zach. Polska)”; Z. Bagniewski (Instytut Archeologii Uniwersytetu im.

⁴ F. H. G. Engelen (red.), *Derde Internationale Symposium over Vuursteen. 24-27 Mei 1979 — Maastricht, „Staringia”, No. 6.*

B. Bieruta we Wrocławiu) „Uwagi nt. postglacjalnych materiałów krzemiennych w Polsce zachodniej i ich wykorzystania przez ludność wczesnego holocenu”; K. Cyrek (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi) „Uzyskiwanie, produkcja, dystrybucja i użytkowanie surowca w mezolicie dorzecza Wisły i górnej Warty”.

Sympozjum miało także interesujące i dobrze zorganizowane imprezy dodatkowe. Organizatorzy przygotowali bardzo starannie wycieczkę autobusową obejmującą główne odsłonięcia geologiczne złóż krzemienia w południowej Limburgii i na sąsiednich terenach RFN oraz stanowiska archeologiczne związane z jego eksploatacją. Poza szczegółowymi objaśnieniami udzielanymi w trakcie zwiedzania dużą pomocą dla uczestników Sympozjum był wydany z tej okazji przewodnik⁵. Stanowi on trwałą wartość dla geologii i archeologii krzemienia tego obszaru. W czasie party wydanego przez władze Limburgii w gmachu Muzeum Historii Naturalnej (Natuurhistorisch Museum) w Maastricht J. Tixier (Francja), M. Newcomer i P. Harding (Wielka Brytania), J. Weiner (RFN) i F. Horbach (Holandia) demonstrowali eksperymentalną obróbkę doskonałych konkrekcji krzemienia typu Rijckholt technikami charakterystycznymi dla poszczególnych epok od paleolitu do wczesnej epoki brązu. Odbył się także pokaz godzinny filmu telewizyjnego BBC przygotowanego we współpracy z British Museum w Londynie o badaniach kopalń krzemienia w Grime's Graves i Rijckholt—St. Geertruid. Film przeznaczony dla szerokiego kręgu odbiorców telewizyjnych stanowi interesującą i udaną próbę wprowadzenia widzów w zjawisko prahistorycznego górnictwa krzemienia i jego współczesne badania.

W dniu 26 maja 1979 odbyła się wycieczka na teren kopalni w Rijckholt—St. Geertruid. Uczestników oprowadzono po polu górniczym, zapoznano na miejscu z rezultatami prac Grupy Roboczej Prahistorycznego Górnictwa Krzemienia oraz sposobami zabezpieczenia i udostępnienia podziemi kopalni dla turystyki. Trwałe zabezpieczenie podziemi umożliwiające ciągły, lecz ograniczony liczebnie ruch turystyczny było możliwe dzięki wyasygnowaniu na ten cel odpowiednich kwot przez rząd holenderski, o co wystąpili z apelem uczestnicy II Międzynarodowego Sympozjum nt. Krzemienia w 1975 r.⁶ Ekspozycja wyrobisk podziemnych kopalni Rijckholt stanowi obecnie najnowocześniejszy przykład tego rodzaju rezerwatu archeologicznego w Europie, o ciągu zwiedzania długości 150 m. Zrealizowano ją przy tym stosunkowo prostymi środkami technicznymi przy umiarkowanych nakładach finansowych. W czasie pobytu uczestników Sympozjum w Rijckholt—St. Geertruid dokonano uroczystego otwarcia rezerwatu podziemnego.

W III Międzynarodowym Sympozjum nt. Krzemienia wzięło udział około 150 osób z Australii, Belgii, Danii, Francji, Grecji, Holandii, Luksemburga, RFN, Szwajcarii, Turcji, USA, Wielkiej Brytanii, Włoch. Z krajów demokracji ludowej, poza wymienionymi osobami z Polski, w obradach brali udział E. Bácskay z Węgier i B. Jovanović z Jugosławii. Nie przybył zgłoszony pierwotnie J. Schenk z Czechosłowacji.

Międzynarodowe Sympozjum nt. Krzemienia było po raz trzeci z rzędu i zarazem ostatni organizowane w Maastricht przez Oddział Limburski Holenderskiego Towarzystwa Geologicznego; dwa ostatnie (w latach 1975 i 1979) odbyły się pod przewodnictwem F. C. Kraaijenhagena. Towarzystu należą się słowa uznania za podjęcie w roku 1969 idei spotkań poświęconych różnym aspektom badań

⁵ W. M. Felder, P. J. Felder, O. S. Kuyl, J. H. M. Nillesen, *Lithology and Stratigraphy of the Flint Occurrences in South Limburg (the Netherlands) and the Neighbouring Belgium and German Borderland as well as the Exploitation of these Flints in Prehistoric Times. Excursion Guide*, Maastricht 1979.

⁶ Lech, II Międzynarodowe Sympozjum..., s. 256.

nad krzemieniem od strony archeologicznej, geologicznej, fizycznej i chemicznej. Wniosły one, szczególnie w zakresie archeologii epoki kamienia oraz geologii krzemienia, trwały wkład do rozwoju nauki, pomagając skutecznie wymianie informacji, doświadczeń oraz stymulując dalsze badania w wymienionych dyscyplinach i kierunkach. Postęp, jaki się dokonał w dziedzinach objętych tematyką sympozjów w Maastricht, ilustruje najlepiej zestawienie kolejnych trzech tomów materiałów sympozjalnych. Zawdzięczamy tu wszyscy wiele przyjaciółom i kolegom z Oddziału Limburskiego Holenderskiego Towarzystwa Geologicznego, co należy podkreślić żegnając się z ważnymi, zawsze ciekawymi i miłymi spotkaniami nad Mozą.

Kończąc obrady uczestnicy Sympozjum zdecydowali, iż za kilka lat należy zorganizować kolejne, IV Międzynarodowe Sympozjum nt. Krzemienia. Odbędzie się ono prawdopodobnie w Anglii (Brighton?) lub w RFN (Bochum?). Jak poinformowała zebranych E. Bácskay, wcześniej, gdyż wiosną 1982 r. odbędzie się w Budapeszcie trzydniowa międzynarodowa konferencja poświęcona prahistorycznemu górnictwu krzemienia.

Jacek Lech, Elżbieta Sachse-Kozłowska

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA SYMPOZJA „PRÄHISTORISCHES ERZ-UND SILBERERZGEBIRGE“
SCHWABHAUSEN, 14.-16. SEPTEMBER 1982

Symposium über Vorgeschichtliche Erze und Silbererzgebirge in Schwabhausen wurde am 14. bis 16. September 1982 in Schwabhausen abgehalten im Rahmen der 100. Jahrestagung der Deutschen Archäologischen Gesellschaft. Die Konferenz wurde von der Kommission für die Geschichte der Archäologie der Deutschen Archäologischen Gesellschaft (DAG) und dem Institut für Archäologie der Universität Bonn (IA) ausgerichtet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet.

Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet.

Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet.

Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet. Die Konferenz wurde von Prof. Dr. G. Fischer (IA) und Prof. Dr. E. Bácskay (DAG) geleitet.